

BARTÓK ISTVÁN

**Sylvester János *Grammatica Hungarolatinája* mint tankönyv
Debrecenben a 18–19. században¹**

Borzsák István Budai Ézsaiásról szóló monográfiájában² számos adatot tesz közzé, amelyek bizonyítják, hogy Budai a debreceni református kollégium professzoraként fontosnak tartotta az anyanyelv használatát az iskolában, és ennek érdekében ő maga is sokat tett. A magyar nyelv szabályainak rendszerezését illetően Borzsák egyik megjegyzése Sylvester János *Grammatica Hungarolatinájára* irányítja a figyelmet. Ezen a nyomon elindulva rendkívül érdekes új információkra derül fény arra nézvést, hogy az első ismert magyar nyelvtan jó két és fél évszázaddal keletkezése után milyen szerepet játszott vagy játszhatott volna az oktatásban. Mielőtt azonban erre rátérnék, röviden ismertetem, milyen nézeteket vallottak a magyar nyelv alkalmazásáról a 18. század végén. Arra is utalnom kell, hogy Budai tevékenysége hogyan illeszkedik a *Grammatica Hungarolatina* újrafelfedezésének történetébe.

1. A magyar nyelv szerepe az oktatásban

Margócsy István kutatásai nyomán úgy tűnik: a 18. század utolsó évtizedeiben sokan úgy gondolták, hogy a magyar nyelv szabályait először tudományos alapossággal ki kell dolgozni, és csak utána lehet alkalmazni az oktatásban.

„Úgy látszik, még azok a gondolkodók, írók is, akik pedig teljes szívvel-lélekkel a magyar nyelvi program mellett álltak ki, s az vallották, hogy a magyar nyelv nem szűkülöködik semmiben, a magyar nyelv korabeli »megállapítottságával« szemben komoly bizalmatlansággal éltek, s ezért először – természetesen a folyamatosan folytatott írói/fordítói munka mellett – a magyar nyelv eddig még pontosan nem tisztázott szabályainak meghatározását és egyeztetését akarták végrehajtani, ezt pedig nyilván nem lehetett oktatás közben végezni, sőt a normatíve meg nem határozott nyelvet ilyen állapotban nyilván oktatandónak sem vélték, iskolai alkalmazást korainak láthatták [...]. A nyelvvél kapcsolatos szervezkedések ezért nem oktatási, hanem »tudós« intézmé-

¹ A tanulmány rövidített változata elhangzott az Eötvös Collegiumban (*Konferencia Borzsák István emlékére*. Budapest, 2009. április 20–25.)

² BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Bp. 1955. (Továbbiakban: BORZSÁK: *Budai...*)

nyeket óhajtottak volna felállítani, s a tudós társaságok iránt való szándékok épp ezért nem a nyelv tanításának, hanem előzetes standardjának megállapítására, azaz a »tökéletes« grammatika és a »teljes« szótár elkészítésére irányultak.³

Margócsy az iskolai magyar nyelvűségnek három korabeli stratégiáját különbözteti meg. Az oktatás szempontjából a legkevésbé érdekes az, amelyet ő harmadikként tárgyal:

„a nyelv önmagáért való tudományos és/vagy esztétikai kutatását csak kevesen választották, s közöttük is hamarosan jelentős viták alakultak ki a grammatikai szabályozás vagy az írói alkotói szabadság dichotómiája kapcsán.”⁴

Az iskolai alkalmazáshoz szorosabban kapcsolódik a másik két elképzelés. Az első

„a nyelvművelésbe beleértette a nemzet kultúrájának minden elemét [...], s elsősorban a mindenre kiterjedő egyetemes literatúra-fogalomnak magyar nyelvű kiterjesztését célozta meg [...]. E koncepcióban a nyelv és a nyelvi kultúra mintegy egyetemes demiurgoszi funkcióban tűnik fel; kiműveltetése a társadalmi élet egészét átalakítaná – ugyanúgy, ahogy visszavetítve eddigi társadalmi bajainknak generális okaként is kinevezhető lesz a nyelvművelés hiánya vagy a latin nyelv sokáig tartó káros uralma. [...] A másik stratégiai elképzelés a lehető legegyszerűbb megoldást választotta (s a gyakorlatban feltehetően ennek hívei és képviselői voltak a legszámosabban): a nyelvtanítás arra és csak arra van kitalálva, hogy Magyarország nem-magyar ajkú lakosságát megtanítsa magyarul, s ezáltal biztosítsa a nem-magyar népességnek nemcsak kulturálódási lehetőségeit, hanem magyar állampolgárságát is.”⁵

2. Budai Ézsaiás a magyar nyelvről

Budai Ézsaiás már Göttingenben benyújtott doktori értekezésében (1794) is le- szögezte, hogy a „lingua vernacula”, az anyanyelv „a legfőbb eszköz, amely a kultúrát bármely országban a nép legalsó rétegei közé is eljuttatja”.⁶ Amikor a debreceni kollégiumban 1797-ben vitát nyitottak a tanítás nyelvről, „alkalmasint” Budai fogalmazta meg azt a határozatot, amely elrendelte a magyar nyelvű oktatást. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy – Borzsák István szavaival –

„a magyarnyelvűség 1797. évi elrendelése persze még korántsem jelentett gyökeres változást a debreceni iskola életében: a latin továbbra is megtartotta uralkodó helyét. Arról volt szó csupán, hogy a kötelező és kizárólagos latinnyelvűségen enyhítsenek

³ MARGÓCSY István: *A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban*. In: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk. BÍRÓ Ferenc. Bp. 2005. 71–151. 115. (Továbbiakban: MARGÓCSY: *A magyar nyelv...*)

⁴ MARGÓCSY: *A magyar nyelv...*, i. h. (3. jegyzet) 123.

⁵ MARGÓCSY: *A magyar nyelv...*, i. h. (3. jegyzet) 119–120.

⁶ BORZSÁK: *Budai...*, i. m. (2. jegyzet) 61.

és az anyanyelv szóhoz juttatásával egyáltalán az oktatás eredményességét fokozzák. Ezt a célt szolgálták *Budai latin nyelvkönyvei*.⁷

A különböző szintű kézikönyvekben a szabályok és magyarázatok megfogalmazásában és a példaanyagban nagy mértékben támaszkodott az anyanyelvre. Ehhez szükség volt a magyar nyelv szabályainak ismeretére és rendszerezésére is. Borzsák István hivatkozik Péczely Józsefnek egy adatára,

„mely szerint Budai »az akkor hiányai mellett is legjobbnak tartott, jutalomnyertes debreceni magyar Grammatikából maga rövid kivonatot készített, tanítóknak, tanítványoknak kézikönyvül – vezérfonalul.«⁸

Nem a debreceni grammatika volt az egyetlen magyar nyelvtan, amit Budai kijegyzetelt. Tanári munkásságához kapcsolódva Borzsák István röviden ismertet néhány fennmaradt diákjegyzetet, amelyek a professzor debreceni óráin készültek. Majd megemlíti:

„1804-ből való jegyzetek találhatók végül a debreceni R. 586. jelzésű füzetben.”

A kapcsolódó lábjegyzet szerint:

„A 61 lapnyi terjedelmű kéziratban másfél lap történelmi vonatkozású; a végén Euripidésszel kapcsolatos, derekas részében pedig Sylvester János »Grammatica Hungaro-Latina in usum puerorum scripta« c. munkájára vonatkozó bejegyzéseket olvashatunk.”⁹

Itt kell röviden utalnom a *Grammatica Hungarolatina* utóéletére. A 16–17. században fel-felbukkantak különböző említések egy bizonyos latin–magyar nyelvtanról. Ezek akár Sylvester munkájára is vonatkozhatnak, de hogy valóban így van-e, az nem bizonyítható. A minden kétséget kizáróan erről szóló hírek a 18. század utolsó évtizedeiben jelennek meg. Legkorábban egy 1770-ben keltezett soproni kéziratot egyháztörténetben említik. Margócsy István 1776-hoz kapcsolja azt a következőkben részletesebben ismertetendő adatot, amely szerint a debreceni piarista gimnáziumban Sylvester grammatikájából tanították a magyar nyelvet. A bécsi bibliográfus, Michael Denis 1782-ben közölte a munka pontos címleírását. Ennél kézzelfoghatóbb magának a kötetnek a felbukkanása Debrecenben. A jelenleg ismert egyetlen példányról a tudós világ az 1790-es évek elején szerezhetett hiányos értesüléseket Wespriemi István híradásaiból. Első közleménye a kassai *Ma-*

⁷ BORZSÁK: *Budai...*, i. m. (2. jegyzet) 82–84.

⁸ BORZSÁK: *Budai...*, i. m. (2. jegyzet) 88–89. A hivatkozott forrás Péczely akadémiai emlékbeszéde: A M. Tudós Társaság Évkönyve (6.) 1845. 48.

⁹ BORZSÁK: *Budai...*, i. m. (2. jegyzet) 88.

gyar *Museum*ban jelent meg 1792-ben.¹⁰ Ugyanez a szöveg a következő évben újra napvilágot látott a bécsi *Magyar Hirmondó*ban.¹¹ Wessprémi 1795-ben az ismeretést egy gyűjteményes kötetébe is felvette, így tudósítása összesen háromszor volt olvasható nyomtatásban.¹² Kazinczy Ferenc nyomozta ki, hogy a *Grammatica Hungarolatina* Sinai Miklós debreceni professzor tulajdonában van. A szöveget lemásoltatta és több sikertelen próbálkozás után végül 1808-ban kiadta.¹³

3. A debreceni piaristák

Az első adat tehát, amelyik Sylvester nyelvtanának kifejezetten a tanításban betöltött szerepére vonatkozik, Debrecenhez fűződik. Margócsy István fentebb idézett tanulmányában részletesen feldolgozza a magyar nyelv 18. századi oktatásának forrásait. A dolgozatot kiegészítő adattárban a kapcsolódó dokumentumok időrendjében követik egymást a hivatkozások. Ezek között olvasható:

„1776: a debreceni piaristáknál »a magyar nyelvnl vezérkönyvül *Grammatica J. Sylvestro Pannonio autore* c. könyv szolgált.«”

A lábjegyzetben Margócsy hivatkozik forrására, a gimnázium egyik 19. század végi évkönyvében megjelent iskolatörténeti összefoglalásra, majd felveti a kérdést:

„Ez vajon valóban Sylvester János grammatikájának használatát jelentené?”¹⁴

A válaszra jómagam is kíváncsi volnék. Az idézett szöveg környezetéből azonban nem derül ki, honnan származik az információ. A tágabb összefüggéseket vizsgálva sem találtam semmi olyasmit, ami a hírt pontos filológiai adatokkal megerősíthetné.

¹⁰ WESSPRÉMI István: *Tudósítás A leg-régibb Magyar Grammatikáról.* = Magyar Museum (Kassa) 1792. II. köt. IV. negyed, 422–428. Keltezése és aláírása a következő: „Az illy tsekélységekben magokat gyönyörködtetőknek kedveért írtam Debretzenben Szent Mihály’ havának 8-dik napján, 1792. Dr. Wessprémi István.”

¹¹ WESSPRÉMI István: *Tudósítás A’ leg első és leg régibb Magyar Grammatikáról.* = Magyar Hirmondó (Bécs) 1793. [26. szám] Böjt-más havának 29dik napján, 426–431. A keltezés szövege egyszerűbb, a dátumot Wessprémi az időszűrre javította: „Debreczenben, Böjt elő Havának 2-dik napján 1793-dikban. D. W. I.”

¹² WESSPRÉMI István: *Magyarországi öt különös elmélekdedések.* Pozsony, 1795. 81–88. A cím és a keltezés megegyezik a *Magyar Museum*ban megjelent cikkével.

¹³ [SYLVESTER JÁNOS] *Joannes Pannonius Sylvester: Grammatica Hungaro-latina.* Kiad. KAZINCZY Ferenc. In: *Magyar régiségek és ritkaságok.* Pest, 1808. 1–118. A *Grammatica Hungarolatina* utóéletéről részletesebben írtam: BARTÓK István: „Nem egyéb, hanem magyar poézis” Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben. Bp. 2007. 271–302. (Továbbiakban: BARTÓK: „Nem egyéb...”)

¹⁴ MARGÓCSY: *A magyar nyelv ..., i. h.* (3. jegyzet) 136.

A debreceni piarista gimnázium 1895/96-os évkönyvében olvasható a terjedelmes összefoglaló az iskola történetéről. Szó esik benne – többek között – az intézmény 18. századi oktatási rendjéről. A tanulmány szerzője, Cserhalmy József köszönetet mond

„Starck Andor gymn. tanár urnak, ki »Iskolánk szervezete« című cikknek nagy részét megimi szives volt.”

Ebben a fejezetben a VI. osztály tananyagáról a következőt olvashatjuk:

„Az eddig felsorolt tárgyakon kívül a magyar- és görögnyelv is képezte az oktatás tárgyát, bár nem oly részletesen és figyelmesen mint a latin. A maganyelvnl vezérkönyvül: »Grammatica J. Sylvestro Pannonio auctore« című könyv szolgált, a görögnél pedig a Compendiaria graecae grammaticae institutio, Tyrnaviae 1766.”¹⁵

Margócsy feltehetően a Sylvester grammatikájával együtt említett görög nyelvtan kiadási éve alapján tette az adatot 1776-ra. (Ha így volt, a harmadik számjegyet elnézte.) Az évszám szolgálhat terminus post quem gyanánt: az iskolatörténet írója értelemszerűen csakis 1766 utáni forrásból meríthetett. Az idézett helyen ez a legkésőbbi dátum: a szöveg folytatásában a szerző korábbi tankönyvekre hivatkozik:

„A természettannál alapul: F. Dalham Institutiones physicae (Viennae 1753.) is vétetett, de az oktatás a gyakori és közönséges, tehát ismeretes természeti tünemények, ismertetése [!] és magyarázatára szorítkozott. A mértani oktatásnál használtatott például: Euclidis libri (Leutschoviae 1647.) című könyv.”

Okkal feltételezhetjük tehát, hogy a forrás 1766 utáni, de azt nem tudhatjuk meg belőle bizonyosan, hogy a *Grammatica Hungarolatinát* mikortól ismerték és használták.

Az évkönyvben az adat forrására pontos, visszakereshető utalás nincs. Az általam elért szakirodalomban és levéltári anyagok között sem találtam olyan helyet, ahonnan az idézett állítás származhat. A debreceni piarista rendház iratanyagának egy része a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárba került, ezt nem volt módomban átnézni. Az anyag más része Budapesten, a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában található. Az itt átvizsgált könyvtárjegyzékek és tantervek nem említik Sylvester grammatikáját. Ugyancsak negatív eredményre jutottam a Magyar Országos Levéltárban, ahol az iskolatörténetben szereplő adat forrását további tantervekben, jelentésekben, a primási és helytartótanácsi körkérdésekre adott válaszok között kerestem.¹⁶

¹⁵ CSERHALMY József: *A kegyes-tanítórendiek Debreczeni társháza- és gymnasiumának története 1719–1896*. In: *Értesítő a kegyes- tanítórendiek debreceni algymnasiumáról 1895–1896. iskolai évben*. Debrecen, 1896. 5–111. 76.

¹⁶ A piarista oktatástügy kutatásához nyújtott segítségéért Koltai Andrásnak tartozom köszönettel.

Mindazonáltal igen figyelemreméltó a *Grammatica Hungarolatina* debreceni használatára vonatkozó állítás, hiszen a ma ismert egyetlen példány Debrecenben bukkant fel a 18. század végén. Mint említettem, a becses darab Sinai Miklós professzor tulajdonában volt. Hogy Sinai vajon a debreceni piaristák feltételezhető példányát szerezte meg, vagy máshonnan jutott hozzá, nem tudni.¹⁷

4. Budai jegyzetei

A *Grammatica Hungarolatina*ra vonatkozó következő adat Budai Ézsaiáshoz kapcsolódik. A Borzsák fentebb idézett megjegyzésében említett kézirat ma is tanulmányozható a Tiszántúli Református Egyházkerület és Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában.¹⁸ A körülbelül negyedrért méretű füzet 80, ceruzával megszámozott levelet tartalmaz, a 31. levél rektóráig van teleírva. A borító belső oldalán egy későbbinek tűnő bejegyzés tudatja: „Budai Ésaiás jegyzései”. Az első levél verzójától a 28. verzóáig terjedő, 55 lapnyi rész vonatkozik a *Grammatica Hungarolatina*ra. A második levél rektórájának a tetején ez áll: „K 726.” – mintha egy raktári jelzet vagy tételszám lenne. Ez után következik a jegyzetelés megkezdésének időpontja: „Notatur d. 28. Junii 1804.”

A grammatika utóéletének kutatásához eddig soha nem használták fel azt az adatot, amely szerint a példány, amelyikből Budai jegyzetelt, 1804 nyarán a bécsi császári könyvtárban lett volna. A debreceni könyvtár kéziratkatalógusában ugyanis a füzet így szerepel:

„R 586
Budai Ézsaiás: Extractus ex libris Bibliothecae Caesariae Vindobonensis. Bécs,
1804.
Autogr. 32 ff. 250×200 mm.
ff. 1–28. Sylvester, Joannes: »Grammatica Hungarolatina in usum puerorum recens scripta. « Sárovar, 1539.
ff. 29–31. »Euripides Orestes ... edita Sigismundo Geloo Pannonio interprete...«
Basel, 1550.”¹⁹

Könyvtörténeti kérdés, hogy Budai vajon valóban egy bécsi példányt használt-e. Azt a feltételezést, hogy a munka meglehetett a császári könyvtárban, erősíti az

¹⁷ A Sinai-hagyaték gondozója, Szabadi István a 28 kötetnyi iratanyag feldolgozása során egyelőre nem talált olyan adatot, amelyikből a kötet eredetére lehetne következtetni. Szíves tájékoztatását ezúton is köszönöm.

¹⁸ A könyvtári munkában nyújtott segítségét Kovács Teofilnak és Fazakas Gergely Tamásnak köszönöm.

¹⁹ FEKETE Csaba–SZABÓ Botond: *A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok*. Bp. 1979 /Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, Catalogi manuscriptorum, qui in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, 1./ 113.

a fentebb említett adat, mely szerint első ismert pontos címléírása a bécsi bibliográfustól, Michael Denistől származik. Denis a régi bécsi nyomtatványokat sorra véve az 1544-es évnél tárgyalja Sylvesternek a *De Bello Turcis inferendo Elegia...* című költeményét, és megpróbálja összefoglalni a szerzőjének személyére és munkásságára vonatkozó adatokat. Itt – többek között – ezt olvashatjuk:

„Benkő I. cit. [Transylvania] p. 334. macht diesen [Sylvester] zum Uebersetzer des ungarischen zu Uj-Szigeth 1541. gedruckten N. Test., und berufft sich auf Bels Litterat. Hunno-scythica p. 36. Aber da sagt der vortreffliche Mann nichts von Sylvesters geistlichen Würden, auch p. 66. nichts. Hingegen werden in des Petr. Lascovius Monedulatus Tract. De Homine magno illo in rerum natura miraculo, in der Vorrede alle Ungarn genannt, die von 1522. bis 1585. Wittenberg besucht haben, unter welchen sich denn auch aufs Jahr 1534. Joh. Sylvester sonst Erdössy, wie es dort heisst, und der Benedict Abadi, der das erwähnte N. T. gedrucket hat, befinden. Noch vor diesem gab Silvester 1539. durch ihn Grammatica Hungaro-latina in usum puerorum recens scripta, Neanesi (Uj-Szigeth, Neuinsel) 8, heraus. Diese beiden Stücke mögen sein Verdienst zur Wien Professur gewesen seyn.”²⁰

Ugyanakkor sem a régebbi, sem a legújabb bécsi könyvtári katalógusokban semmi nyoma nincs a *Grammatica Hungarolatinának*. Mivel azonban Budai közvetlen környezetében, Debrecenben egészen bizonyosan volt egy példány, könnyen előfordulhatott, hogy a professzor azt jegyzetelte ki, és csak a titoktartás miatt említette a bécsi könyvtárat, nehogy híre keljen a féltve őrzött ritkaságnak. E feltételezés Borsa Gedeontól származik; szíves szóbeli közlését ezúton köszönöm meg. Sinai Miklós példányát egyébként valóban nagy titkolózás övezte: még a munkát ismerető Weszprémi István sem volt hajlandó sokáig elárulni forrását. Miután Kazinczy nagy nehezen a nyomára jutott, Sinai tudta nélkül, fiának segítségével volt kénytelen eljuttatni a becses nyomtatványt a másolóhoz, Obernyik Józsefhez – történetesen éppen 1804-ben.

Vajon véletlen, hogy Obernyik és Budai ugyanabban az évben vette kézbe Sylvester nyelvtanát? Nem tudhatjuk. Ha pontosan ugyanakkor dolgoztak volna, ez azt erősíthetné, hogy léteznie kellett két különböző példánynak. Mindazonáltal az is könnyen elképzelhető, hogy kapva az alkalmon – mármint, hogy Sinai éberségét kijátszva hozzáférhetővé vált a kötet – egymás után jutottak hozzá.

Egyetlen apró jel utal arra, hogy Budai talán mégsem a ma is ismert, debreceni eredetű példányból jegyzetelt. A szigorú filológus mindenütt megadja a helyet, ahonnan a kimásolt szövegrészek származnak. Mindig a lapszámra hivatkozik. Például: az ajánló versek a címlevél verzóján folytatódnak a tanulókhoz szóló tetrasztyichonnal. Budai hivatkozásában ez a 2. lap (pag. 2.). Hasonlóan: a bevezető szövegek utáni belső cím a 3. levél rektóján olvasható, tehát Budainál ez az 5. lap (pag. 5.).

²⁰ DENIS, Michael: *Wiens Buchdruckgeschichte, bis M.D.LX.* Viennae, 1782. 411–412.

Akkor lehetnének egészen nyugodtak afelől, hogy Budai a debreceni példányt használta, ha az eredetileg számozatlan lapok utólag meg lennének számozva. Logikusnak tűnik ugyanis az a feltételezés, hogy ha a professzor a jegyzetelés során mindig hivatkozott a lapokra, akkor nem kezdte újra meg újra előlről a számolást, vagy nem végig fejben tartotta, hogy éppen hol tart, hanem esetleg ráírhatta a lapokra a számokat. A lapszámozásnak azonban az ismert példányban nincs nyoma. Az unikumnak a leveleit számozták meg utólag, ceruzával, a címlevél kivételével. Így a levélszámok a második páratlan laptól az utolsóig, 2-től 48-ig követik egymást. Ez azonban már 20. században történt. A *Grammatica Hungarolatina* Lorenzo Valla latin Íliász-fordításához kötve maradt az utókorra. A kolligátumot az Országos Széchényi Könyvtárban 1951-ben szétválasztották. Az Íliász-fordítás maradt az eredeti kötetátlában,²¹ Sylvester nyelvtana új kötetet kapott. Az előbbi előzéklapján olvasható: „RMK I. 14 kiemelve, a kötetet átszámoztuk.”

Az utóbbi első kötetátlájának belső oldalán ez áll: „RMK I. 14. Koll. 2.”²²

Az utólagos levélszámozás ugyanattól a kéztől származik, mint ez a bejegyzés.

Rátérve most már Budai jegyzetének a tartalmára: a kézirat az eredeti mű hosszabb-rövidebb részleteinek betűhív átirata, helyenként latin és magyar nyelvű megjegyzésekkel kísérve. Feltűnő, hogy a magyar vonatkozású részek legnagyobb-részt megtalálhatók benne, a magyar paradigmásorok kivételével, amelyekből csak szemelvények kerültek be a füzetbe. Pontos olvasható azonban valamennyi nyelvtani fogalom magyar meghatározása, a magyar szakkifejezések és a latin összefüggésekben megjelenő magyar példák. Megvannak a hosszabb összefüggő szövegrészek a hónapnevekről,²³ a magyar folyó- és városnevekről, így Meggyesaljáról és Sárvárról;²⁴ a magyar névelőről,²⁵ a nyelvek harcáról és a magyar nyelv gazdagságáról.²⁶

Mindebből úgy tűnik, Budait elsősorban a magyar nyelvvel és nyelvtannal kapcsolatos megállapítások foglalkoztathatták. Erre utal az is, hogy amikor nekifogott a jegyzetelésnek, igyekezett mielőbb a grammatikára térni, a bevezető részeket csak röviden említette. A címlap szövegét a rajta olvasható verssel együtt pontosan lemásolta, de az utána következőkre csak utal:

„Következik egy tetrasztichon a tanulókhoz, majd egy hendecasyllabus Sylvester fiához, Theodorhoz, utoljára egy disztichon az irigyekhez, végül az ajánlólevél Theodorhoz.”

²¹ A kötetet Ant. 7806 jelzettel az antikva állományba sorolták be.

²² RMNy 39.

²³ BUDAI Ézsaiás: *Extractus ex libris Bibliothecae Caesariae Vindobonensis*. Bécs, 1804. 5v–8v. (Továbbiakban: BUDAI: *Extractus*...)

²⁴ BUDAI: *Extractus*..., i. m. (23. jegyzet) 9r–11r.

²⁵ BUDAI: *Extractus*..., i. m. (23. jegyzet) 13r–14v.

²⁶ BUDAI: *Extractus*..., i. m. (23. jegyzet) 24r–24v.

Ennek csak az utolsó mondatát és a keltezését idézi. Mindazonáltal tesz egy klasszika-filológushoz illő megjegyzést: megállapítja, hogy Sylvester stílusa választékos; Cicerót imitálja, legfőképpen a *De officiis*.²⁷

Amikor azonban az interiectio magyar definíciójának lemásolásával a végére ért a kivonatolásnak, egy „Nota bene” megjegyzéssel visszatért a kötetecske elejéhez, és pontosan, teljes terjedelmükben bemásolta a jegyzetelés kezdetén éppen csak említett verseket és az ajánlólevelet.²⁸

Budai Ézsaiás további megjegyzései is mutatják filológiai alaposágát. A címlapon álló vershez féllapnyi magyarázatot fűz Nádasdy Tamásról, az újszigeti iskoláról és nyomdáról.²⁹ Az eredeti nyomtatványt jellemezve megállapítja:

„A levelek nincsenek megszámozva. Az egész mű 48 kisméretű, nyolcadrét levélből áll. A tiszta, egyszerű, világos latinság és a klasszikus szerzők ismeretét bizonyító tudásanyag elárulja, hogy Sylvester János Isten dolgaiban és a görög irodalomban kétségtelenül igen járatos. Ez abból is kitűnik, hogy helyénvalóan alkalmaz görög szavakat, amelyekkel ő maga nevez meg bizonyos városokat, és további görög szólásokat és kifejezéseket.”³⁰

Budai Ézsaiás jegyzeteinek vannak rendkívül fontos irodalomtörténeti vonatkozásai is, mégpedig Sylvester János költői munkásságát illetően. A *Grammatica Hungarolatina* nevezetes része a hónapok magyar elnevezéséről szóló kitérő. Egyes hónapoknál a nyomtatványban megjelenik a „Nos” szócska. A szöveg 19. századi kiadói, Kazinczy Ferenc és Toldy Ferenc ezt úgy közölték, mintha az adott hónap magyar nevét magyarázná: „mi” saját nyelvünkön így hívjuk őket. Jómagam azonban a kritikai kiadás³¹ készítése során tartalmi és tipográfiai jellemzők alapján más következtetésre jutottam. Úgy vélem, a „Nos” a hónapokhoz kapcsolódó, nem a klasszikus auctoroktól idézett versek szerzőjére utal: Sylvester maga írta

²⁷ „Sequitur Tetrastichon ad pueros, tum ad Theodorum filium Carmen Endecasylabum, postremo Distichon is Osorem. Incipit denique Epistola nuncupatoria ad Theodorum filium; stilo eleganti, <...> ad imitationem Ciceronis, in principio de officiis. Quam epistolam ita claudit: [...]” BUDAI: *Extractus...*, i. m. (23. jegyzet) 2v. Borzsák monográfiájából tudjuk: Budai Debrecenben kezdő professzorként a nagy auditoriumban a *De officiis*t magyarázta. BORZSÁK: *Budai...*, i. m. (2. jegyzet) 86.

²⁸ BUDAI: *Extractus...*, i. m. (23. jegyzet) 26r–28v.

²⁹ BUDAI: *Extractus...*, i. m. (23. jegyzet) 1v.

³⁰ „Paginae numeris signatae non sunt. Absolvitur opus totum 48 paginis in 8vo minori; latinitas pura, simplex, perspicua; studiumque Auctorum Classicorum spirans; Dei et literaturae Graecae apertissime peritum esse aperuit Joh. Sylvestrum; quod vocabula composita Graeca, quibus ipse Auctor nomina quaedam urbium reddit, locutiones item Graecas, et sententiae, quibus commodè utitur, appendum.” BUDAI: *Extractus...*, i. m. (23. jegyzet) 2r.

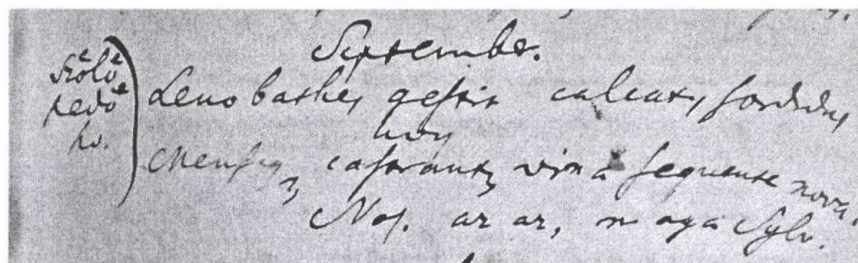
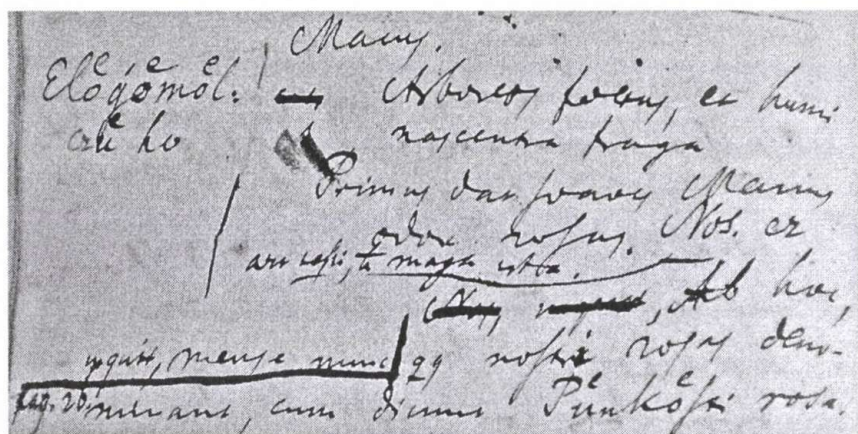
³¹ [SYLVESTER János] *Ioannes Sylvester: Grammatica Hungarolatina*. Edidit, introduxit et commentariis instruxit Stephanus BARTÓK. Bp. 2006. /Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, 15./

őket. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy akár a korabeli magyar nyelvű világi költészetből is meríthetett.³²

Mielőtt Borzsák István megjegyzése Budai Ézsaiásra irányította volna a figyelmet, azt hihettem: nekem jutott először eszembe az ismeretlen szerzőjűnek tartott verseket Sylvesternak tulajdonítani. A debreceni jegyzet áttanulmányozása után azonban már látom: Budai Ézsaiás két évszázaddal megelőzött.

Mint fentebb említettem, Budai a hónapokról szóló részt is kimásolta. Átiratában a könyvecske zsúfolt, zavaros tipográfiai képét igyekezett áttekinthetően visszaadni. A kéziratban a hónapok magyar neve mindig a lap bal oldalán áll, határozott függőleges vonallal elválasztva a versektől, a „Nos” pedig – Kazinczy és Toldy kiadásával ellentétben – az eredetinek megfelelően, mindig a versek végén, azaz a jobb oldalon, aláírásszerűen jelenik meg. A filológus Budai egyértelműen megfogalmazza az ebből adódó következtetését. Az egyik előfordulásánál magyarul jegyzi meg: „Nos. Ez azt teszi, hogy maga írta.”³³

Egy másik alkalommal ezt olvashatjuk: „Nos. Az az, maga Sylv[ester].”³⁴ (Lásd a mellékelt ábrát!)

³² Részletesebben a hónapversekről: BARTÓK: „Nem egyéb...”, i. m. (13. jegyzet) 166–185.

³³ BUDAI: Extractus..., i. m. (23. jegyzet) 7v.

³⁴ BUDAI: Extractus..., i. m. (23. jegyzet) 8r.

5. Budai Sylvesterről a Magyarország históriájában

Budai hamarosan hasznosította feljegyzéseit. Magyarország históriáját feldolgozó munkájának második kötetében az I. Ferdinánd uralkodása alatt történtek előadása során részletesen tárgyalja Sylvester János munkásságát.³⁵ Nádasdy Tamást méltatva ezt írja:

„Legtöbb hasznot azzal tett, hogy *Új Sziget* (Neanesus) nevű birtokában, mely Vas Vármegyében Sárvarhoz közel esett, alkalmas Oskolát, és mellé Könyvnyomató műhelyt állíttatott. Mind kettőt bízta *Erdősi János* (Joannes Sylvester) nevű Tudós Emberre, a'kit azután Udvari Papjának is felvett. *Erdősi János* azon Oskola számára 1536-ban Deák nyelven Magyar Grammatikát készítvén: azt, ugyan azon Újszigeti Nyomató műhelyben kiadta 1539-ben; mely is legelső grammatikája a' Magyar Nyelvnek.”³⁶

Természetesen utal az Újszövetség-fordításra is, itt még csak röviden.

A *Grammatica Hungarolatináról* írottakat illetően úgy tűnik, Budai az ismertetett kéziratát használta fel a nyomtatott szöveg megfogalmazásához. Saját megjegyzései mellett a kimásolt részekből idézi Sylvesternek a szülőföldjéről és Sárvarról írott sorait, magyar terminusait és definícióit. Majd így folytatja:

„De hogy a' Magyar nyelv természeti tulajdonságainak méjebb vizsgálásába, sőt más nyelvekkel való egybehasonlításába, és a' hibás nevezeteknek megjobbításába is beléereszkedett: megtetszik tsak abból is, a' mit a' Nemekről (de Generibus) p. 20. és a' hónapoknak magyar neveiről mond p. 21–28. ekképpenn: [...]”³⁷

Ehhez a szakaszhoz kapcsolódva megállapítja:

„Itt mindenik Hónapnak természetét, vagy maga tulajdon versével, vagy régi classicus Poétáival tévénn ki; azoknak egymás után ilyen nevezet adott: [...]”³⁸

A saját versek közül kettőt idéz:

„October, *Borvető hó*; (Borvető hó; melyet ezzel a' versel világosít:
Ut durare queant longos nova musta per annos
October cellis condit, et illa cavis.)

November, *Borlátogató hó*; (mellé ezt a' verset teszi világosításúl:
Conditum num valeant consistere vina probantur
Illo, qui nomen, mense, Novembris habet.)”³⁹

³⁵ BUDAI Ézsaiás: *Magyar Ország Históriája, a' Mohácsi Veszedelemtől fogva Buda visszavételéig*. Debrecen, 1808. 129–135. (Továbbiakban: BUDAI: *Magyar Ország...*)

³⁶ BUDAI: *Magyar Ország...*, i. m. (35. jegyzet) 129–132.

³⁷ BUDAI: *Magyar Ország...*, i. m. (35. jegyzet) 131.

³⁸ BUDAI: *Magyar Ország...*, i. m. (35. jegyzet) 132.

³⁹ BUDAI: *Magyar Ország...*, i. m. (35. jegyzet) 133.

Amint a fentebb hivatkozott helyen kimutatni igyekeztem, a „Nos” szerzőjű versek egy része tartalmaz klasszikus reminiscenciákat, más részük viszont teljesen elszakad az antik előképektől. Aligha lehet véletlen, hogy a klasszika-filológus Budai Sylvester „maga tulajdon versei” közül éppen azokat idézi, amelyek az utóbbiakhoz tartoznak, tehát a legnagyobb mértékben tekinthetők önálló költői alkotásnak.

A *Grammatica Hungarolatina* ismertetését Budai így fejezi be:

„Méltán óhajthatni, hogy Erdősi Jánosnak ezen Magyar Grammaticáját, Tek. Kazinczy Ferentz Úr, a’ mint megígérte, maga jegyzéseivel mentül előbb kiadja.”⁴⁰

Kazinczy ígérete a tudós világban ismert lehetett. Levelezésében gyakran emlegette szándékát. 1805-ben a *Magyar Kurír*-ban a „Tudománybéli Jelentések” között számolt be a kiadás tervéről és saját szöveggondozói munkájáról:

„Kevés idő múlva Pesten fog meg jelenni következő című munka: – Joannes Sylvesternek, az az Szinnyérváraljai Erdősi Jánosnak, Magyar Deák Grammatikája; nyomt. Új Szigeten, 1539. és: a’ Krakkai 1549. kijött Orthographia Vngarica. [...] Előbeszédjeiket megírta, ’s kritikai ’s philologiai glosszákkal elhintette Kazinczy Ferencz.”⁴¹

A *Magyarország históriája* második kötetének első kiadása 1808-ban jelent meg, az előszó kelte 1808. május 14. Ekkor még Budai nem tudhatta, milyen hamar teljesül óhaja. Kazinczy 1808 augusztusában már ezt írhatta Kölcsynek: „A munka valahára elkészült [...]. Azonnal le lesz nyomtatva a’ praefatio is.”⁴² A hónap közepén már remélte, hogy „a’ Pesti vásárkor kapható lesz a’ könyv”.⁴³

A kötet megjelenéséről augusztus 19-én tájékoztathatta Kis Jánost:

„[...] szeretném ha Sylvesteremet, melly Magyar régiségek ’s ritkaságok nevezete alatt lépett-ki a’ sajtó alól e’ holnapban, legalább Praefatiómat ’s jegyzésimet magadnak felolvastatni parancsolnád – szemeidre nézve mondom felolvastatni ’s nem olvasni.”⁴⁴

A *Magyarország históriája* vonatkozó kötetének második, 1814-ben megjelent kiadásában Budai már ezt írhatta:

„Erdősi Jánosnak ezen Magyar Grammaticáját, Tek. Kazinczy Ferentz Úr, a’ mint megígérte, maga jegyzéseivel megbővítve kiadta.”⁴⁵

⁴⁰ BUDAI: *Magyar Ország...*, i. m. (35. jegyzet) 133.

⁴¹ Magyar Kurír 1805. júl. 19. 94–95.

⁴² Kölcsy Ferencnek, 1808. aug. Kazinczy Ferenc levelezése. I–XXI. Kiad. VÁCZY János. Bp. 1890–1911. 6. 65. (Továbbiakban: *KazLev VI.*)

⁴³ Pápay Sámuelnek, 1808. aug. 14. *KazLev VI.* 26.

⁴⁴ Kis Jánosnak, 1808. aug. 19. *KazLev VI.* 37.

⁴⁵ *Magyar Ország Históriaja a Mohátsi Veszedelemtől fogva Buda visszavételéig, [...] most másodszer megjobbítva kiadta BUDAI Ésaís.* Debrecen, 1814. 131.

Visszatérve az első kiadáshoz: a *Grammatica Hungarolatina* ismertetése után Budai részletesebben szól az Újszövetség-fordításról. Idéz a latin ajánlólevélből, és „a’ mostani írás és beszéd módja szerint” teljes terjedelmében közli „Az Magyar népnek” címzett verset. Kritikatörténeti érdekű a disztichonokhoz fűzött megjegyzése:

„[...] annak bizonyására szolgálnak, hogy már akkor a’ Deák mérték szerint való Magyar Versírás szokásbann vólt, melyet kár hogy annakutánna abba hagytak, tsak az egyformánn végződő Versek találván kedvességet.”⁴⁶

Az idézett részek kritikatörténeti jelentőségükön túl az anyanyelvi oktatás szempontjából is figyelemreméltók: a *Magyarország históriájának* kötetei igen fontos szerepet töltenek be Budai magyar nyelvű tankönyvprogramjában. A diákok magyarul olvashattak – sok egyéb között – Sylvester János érdemeiről. Érdemes volna tudni azt is, hogyan hasznosította Budai Sylvester grammatikájának a magyar nyelvre vonatkozó megállapításait „ad usum studiosae iuventutis Hungaricae” alkalmazott, „observationes ... genio linguae Hungaricae accommodatas”⁴⁷ tartalmazó latin nyelv-könyveiben. Ennek vizsgálata azonban már a nyelvtudomány és a pedagógia történetére tartozik.

ISTVÁN BARTÓK

La ‘Grammatica Hungarolatina’ de János Sylvester, comme manuel scolaire à Debrecen aux 18e–19e siècles

L’interêt pour une systématisation scientifique de la langue hongroise s’est de plus en plus accru au tour des 18e et 19e siècles, puisque cette systématisation était la condition préalable à l’emploi de la langue maternelle en une mesure toujours plus importante dans l’instruction scolaire. L’étude présente analyse l’un des plus importants documents de ces aspirations. Le professeur du Collège Réformé de Debrecen, Ézsaiás Budai, au cours de l’été de 1804 rédigeait des notes à partir le premier grammaire hongrois connu, l’oeuvre de János Sylvester, intitulé *Grammatica Hungarolatina*, écrit en 1539, grammaire latino-hongrois parallèle.

Le manuscrit de Budai nous propose plusieurs questions intéressantes. L’une d’elles est de caractère d’histoire de livre, aujourd’hui nous connaissons un seul exemplaire de l’oeuvre de Sylvester, retrouvé à Debrecen à la fin du 18e siècle. Par contre Budai note qu’il avait employé l’exemplaire de la bibliothèque impériale de Vienne.

Dans le texte de *Grammatica Hungarolatina*, à côté de nombreuses citations classiques, on trouve des distiques latins d’origine inconnue. Par l’examen du contexte, Budai était le premier à supposer que Sylvester lui-même soit l’auteur de ces textes. La recherche ultérieure paraît justifier ses conclusions.

Dans ses propres manuels latins, Budai explique la matière par sa comparaison à la langue hongroise. Pour les parallèles latino-hongrois il a certainement employé les méthodes observées dans des anciens manuels pareils de grammaire hongrois. Pour voir exactement ce processus, il est nécessaire de poursuivre des recherches ultérieures.

⁴⁶ BUDAI: *Magyar Ország...*, i. m. (35. jegyzet) 135.

⁴⁷ BORZSÁK: *Budai...*, i. m. (2. jegyzet) 84.